

P R Z E W O R S K
M A Ł A
O J C Z Y Z N A

Wydanie jubileuszowe
z okazji
100. rocznicy
powstania
Policji Państwowej
1919–2019

Seria wydawnicza

PRZEWORSK – MAŁA OJCZYZNA

2021
(numer specjalny)

Rada naukowa serii

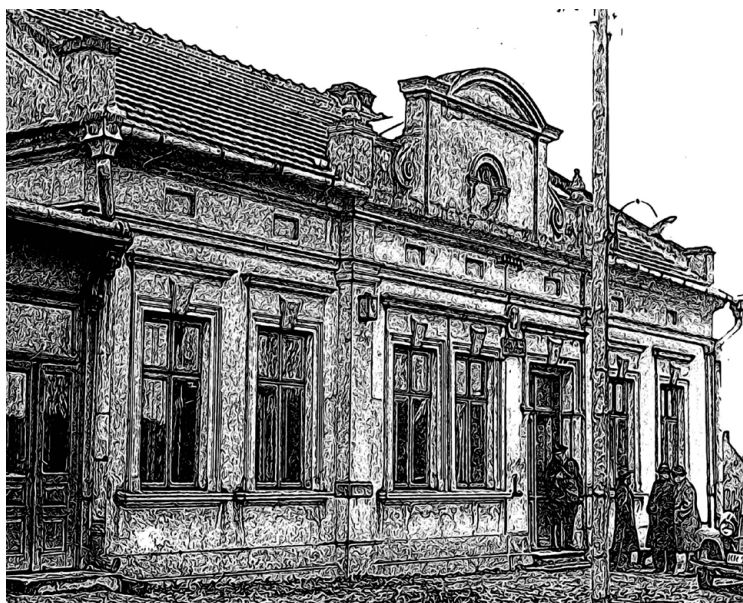
mgr BOŻENA FIGIELA
dr AGNIESZKA KAWALEC
dr hab. SZCZEPAN KOZAK prof. UR
dr IRENA KOZIMALA
dr ARKADIUSZ MACHNIAK
dr hab. AGNIESZKA MIRKIEWICZ prof. UR

REGIONALNE TOWARZYSTWO NAUKOWE W PRZEWORSKU
MUZEUM W PRZEWORSKU

PRZEWORSK MAŁA OJCZYZNA

Studia z dziejów miasta
i powiatu przeworskiego w XX wieku

pod redakcją Szczepana Kozaka i Arkadiusza Machniaka



RZESZÓW 2021

Recenzenci tekstów

dr hab. prof. UR Edyta Czop (Uniwersytet Rzeszowski),
dr hab. Mariusz Krzysztofiński (IPN oddział w Rzeszowie),
dr Wojciech Kwieciński (Uniwersytet Rzeszowski),
dr hab. prof. UR Jan Pisuliński (Uniwersytet Rzeszowski),
dr hab. prof. IH PAN Katarzyna Sierakowska (Polska Akademia Nauk),
dr hab. prof. UAM Klaudiusz Świącicki (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu)

Korekta stylistyczno-językowa

Paulina Piechnik

Redakcja techniczna, skład

Mieczysław Koryl

Projekt okładki i projekt graficzny serii

© Szczepan Kozak

Tłumaczenie streszczeń na język angielski

Biuro tłumaczeń VERTE

© Regionalne Towarzystwo Naukowe w Przeworsku

www.rtn.przeworsk.org.pl e-mail: rtn@przeworsk.org.pl

© Muzeum w Przeworsku Zespół Pałacowo-Parkowy

www.muzeum.przeworsk.pl e-mail: biuro@muzeum.przeworsk.pl

Na okładce

Posterunek Policji Granatowej w Przeworsku,
obecnie siedziba Banku Spółdzielczego

ISBN 978-83-66566-85-9

Wydawca



35-020 Rzeszów, ul. 17 Pułku Piechoty 7, tel. 17 852 59 38, 790 804 406
biuro@bonusliber.pl • www.bonusliber.pl

Spis treści

| | |
|-------------------|---|
| Od redakcji | 7 |
|-------------------|---|

MIASTO I REGION

Marcin Dziubak, Mariusz Skiba

| | |
|---|----|
| Policja Państwowa w powiecie przeworskim w latach 1919–1939 | 11 |
|---|----|

Tomasz Bereza

| | |
|--|----|
| Przeworska policja i policjanci w latach wojny i okupacji (1939–1944). Zarys problematyki | 37 |
|--|----|

Irena Kozimala

| | |
|---|----|
| „Władzy zwierzchniej Państwa Polskiego wierności dochować...” Wojenne i powojenne losy funkcjonariuszy Policji Państwowej w powiecie przeworskim ... | 73 |
|---|----|

Piotr Chmielowiec

| | |
|---|----|
| Działania wojenne w powiecie przeworskim w 1939 i w 1944 roku | 99 |
|---|----|

Arkadiusz Machniak

| | |
|--|-----|
| Początki „władzy ludowej” w mieście i powiecie przeworskim (1944/1945) | 119 |
|--|-----|

KORZENIE I TOŻSAMOŚĆ

Piotr Łojko

| | |
|---|-----|
| Ksiądz Antoni Wawrzyszko w świetle dokumentów Służby Bezpieczeństwa | 131 |
|---|-----|

ŹRÓDŁA I MATERIAŁY

Szczepan Kozak

| | |
|---|-----|
| Rola egodokumentów w badaniach nad dziejami Przeworska w czasie okupacji. Zarys problematyki | 159 |
|---|-----|

Szymon Maksymilian Wilk

| | |
|--|-----|
| Ojca Konstancjusza Władysława Włodyki „Wydarzenia i przeżycia z czasów (...) gwardiaństwa w Przeworsku” (1939–1941) | 179 |
|--|-----|

Małgorzata Wołoszyn

| | |
|--|-----|
| Źródła do dziejów okupacji Przeworska w zbiorach Muzeum w Przeworsku | 215 |
|--|-----|

| | |
|-----------------------|-----|
| Noty o autorach | 269 |
|-----------------------|-----|

OD REDAKCJI

W 2019 roku zrodził się pomysł uczczenia pamięci funkcjonariuszy Policji Państwowej z terenu Przeworska i okolicy represjonowanych przez władze okupacyjne, a w szczególności wywiezionych i pomordowanych przez NKWD po wkroczeniu Armii Czerwonej. Pierwsze działania mające na celu jego realizację podjął ówczesny komendant Komendy Powiatowej Policji w Przeworsku – Robert Sobolewski w porozumieniu z asp. Renatą Jaremko (Naczelnik Wydziału Wspomagającego KPP w Przeworsku). Po wielostronnych konsultacjach, które objęły przedstawicieli Komendy Wojewódzkiej (m.in. dr Mariusz Skiba), środowiska naukowe (dr Tomasz Bereza, dr Irena Kozimala, dr Arkadiusz Machniak), zwrócono się do Regionalnego Towarzystwa Naukowego w Przeworsku (dr hab. Szczepan Kozak prof. UR) o przygotowanie strony merytorycznej przedsięwzięcia. W trakcie spotkań u Starosty Powiatu Przeworskiego – Bogusława Urbana (trwających w okresie w 2019–2020), który przyjął na siebie obowiązek koordynowania całego projektu, rozważano koncepcję ufundowania obelisku z tablicą pamiątkową (z nazwiskami poległych policjantów) w murach bazyliki oraz organizacji sympozjum popularnonaukowego i przygotowania publikacji okolicznościowej. Stronę logistyczną powierzono Muzeum w Przeworsku, reprezentowanemu wówczas przez Katarzynę Ignas, zaś naukową ww. towarzystwu naukowemu. Planowane na kwiecień 2020 roku uroczystości były jednak kilkakrotnie przekładane w czasie z powodu pandemii COVID-19, niemniej jednak prace merytoryczne pod kierunkiem RTN w Przeworsku kontynuowano.

Niniejsza książka jest efektem tamtych działań. Ponieważ wzmiankowana wyżej inicjatywa zbiegła się z przypadającą w 2019 roku 100. rocznicą utworzenia Policji Państwowej, przygotowując publikację, postanowiliśmy odwołać się do tego jubileuszu, nadając jej charakter księgi pamiątkowej. Chociaż od okrągłej rocznicy w 2019 r. do momentu wydania minęło ponad 2 lata, uznaliśmy, iż fakt ten nie może zostać pominięty, a opóźnienie (podobnie jak organizacja EURO 2020 w 2021 roku) usprawiedliwia panująca wówczas sytuacja epidemiczna.

Zgodnie z założeniami serii wydawniczej: *Przeworsk – mała ojczyzna*, tom oddawany do rąk czytelników jest monografią zbiorową skoncentrowaną na okresie historycznym obejmującym epoki słabo dotąd przebadane, a w tym wypadku okres międzywojenny, okupację oraz fragmentarycznie lata po wojnie oraz czasy PRL w dziejach Przeworska. Pod względem geograficznym większość zamieszczonych tu materiałów dotyczy powiatu przeworskiego w jego granicach historycznych, stąd też tytuł: *Studia z dziejów miasta i powiatu przeworskiego w XX wieku*. Akcenty tematyczne spoczywają na dziejach, organizacji i działalności Policji Państwowej w regionie

od 1919 r. począwszy oraz na historii miasta i regionu w latach okupacji. Niniejszą publikację tworzy zatem 9 artykułów ujętych w trzy działy. Przy jej opracowywaniu udało się zgromadzić profesjonalny zespół autorów z dużym doświadczeniem naukowym, reprezentujących zarówno instytucje naukowe, jak i regionalne.

W pierwszej części MIASTO I REGION zamieszczono 5 artykułów, w których przeplatają się dzieje policji oraz losy regionu w czasie wojny, okupacji i utrwalania władzy ludowej. Warto podkreślić, iż pomimo pojawiających się ostatnio nowych publikacji – jest to ciągle jeszcze obszar oczekujący na rzetelne badania naukowe. Zdecydowanie wyróżnia się tu tematyka policyjna, zgodnie z konwencją książki jako księgi jubileuszowej. Teksty Marcina Dziubaka i Mariusza Skiby, Tomasza Berezę oraz Ireny Kozimali dają bogaty obraz początków, struktur organizacyjnych Policji Państwowej w regionie oraz losów policjantów. Pierwszy, otwierający artykuł, *Policja Państwowa w powiecie przeworskim w latach 1919–1939*, jest obszerną rozprawą, której ramy chronologiczne wyznacza okres międzywojenny. Należy podkreślić, iż tekst należy do nielicznej grupy artykułów poświęconych dziejom Przeworska „między dwiema wojnami” i został bardzo rzetelnie przygotowany. Organizacja i działalność policji w Przeworsku zostały w nim przedstawione na szerokim tle – co podnosi walory opracowania. Nie ogranicza się ono do zagadnień natury administracyjnej, prezentując również interesujący obraz walki z przestępczością w mieście i okolicy. Z kolei artykuł Tomasza Berezę, *Przeworska policja i policjanci w latach wojny i okupacji (1939–1944). Zarys problematyki*, zaopatrzone w obszerne aneksy – stanowi kontynuację rozważań na temat historii tej formacji w trudnym okresie wojennym. Autor, co prawda, we wstępie skromnie twierdzi, iż jest to jedynie sygnalizacja problemu badawczego, niemniej jednak warto zwrócić uwagę, iż sam kładzie niejako „kamień węgielny” będący podstawą dla dalszych badań obejmujących lata 1939–1944. Irena Kozimala („*Władzy zwierzchniej Państwa Polskiego wierności dochować...*” *Wojenne i powojenne losy funkcjonariuszy Policji Państwowej w powiecie przeworskim*) podejmuje natomiast tematykę okupacyjnych losów policjantów pochodzących z terenu powiatu przeworskiego, pełniących służbę również poza jego granicami.

Pozostałe teksty zamieszczone w tej części dotyczą już nieco szerszej tematyki, wychodząc poza zagadnienia policji i przestępczości. Piotr Chmielowiec zajmuje się działaniami wojennymi na terenie powiatu przeworskiego w czasie kampanii wrześniowej oraz w lipcu 1944 roku, a artykuł Arkadiusza Machniaka wkracza w obszar postokupacyjny, przedstawiając nie zawsze chlubną działalność pierwszych struktur władzy ludowej w latach 1944–1945.

W części drugiej KORZENIE I TOŻSAMOŚĆ postanowiliśmy zamieścić tekst dotyczący lat nieco bliższych czytelnikowi. Nawiązując do I tomu serii: *Przeworsk – mała ojczyzna*, dział ten poświęcamy m.in. biografistycy oraz osobom związanym z regionem. Taką postacią był niewątpliwie ks. Antoni Wawrzyszko. Artykuł Piotra Łojki nie jest jednak biografią księdza. Autor skupia się na wąskim epizodzie, który

mógł wyrzucić poważne – ale jak tego dowodzi, niezasłużone – piętno na sylwetce duchownego. Bezpośrednią inspiracją do jego napisania była „lista” zamieszczona w formie newsa przez portal *Twoje miasto Przeworsk* zatytułowana: „Księża współpracujący z SB z terenu powiatu przeworskiego?” – gdzie nazwisko ks. Wawrzyszki, ku zaskoczeniu wielu, pojawiło się zaraz na drugim miejscu. Sugestywne uczynienie ze wszystkich osób „zarejestrowanych jako TW” świadomych współpracowników SB (bez dokonania żadnej weryfikacji) wydaje się jednak krzywdzące, zważywszy, iż w świadomości wielu wciąż pokutuje przeświadczenie, że samo istnienie teczki osobowej czy sam fakt „zarejestrowania” już jest dowodem skazującym. Z tym właśnie stereotypem mierzy się P. Łojko w swoim artykule, analizując krok po kroku dokumenty Służby Bezpieczeństwa pochodzące z zasobów IPN w Rzeszowie.

Część ostatnia ŹRÓDŁA I MATERIAŁY poświęcona została egodokumentom oraz źródłom związanym z okresem okupacji znajdującym się w zasobach archiwalnych Muzeum w Przeworsku. Opublikowanie w 2018 r. krytycznej edycji „*Kroniki*” ks. Romana Penca w poważny sposób zmieniło dotychczasowy rozkład akcentów, charakteryzujący przez wiele lat postrzeganie okresu okupacyjnego w dziejach Przeworska. Można zaryzykować stwierdzenie, iż zarówno przed, jak i po 1989 roku nie było podobnego precedensu w regionalnej historiografii miasta. Stąd w artykule *Rola egodokumentów w badaniach nad dziejami Przeworska w czasie okupacji* autor próbuje spojrzeć na wykorzystywane dotąd źródła o charakterze wspomnieniowym z uwzględnieniem nowej optyki stworzonej dzięki upublicznieniu „*Kroniki*”. W tym wypadku została ona potraktowana jako rodzaj superwizjera pozwalającego dotrzeć nie tylko do tamtej rzeczywistości, ale też uświadamiającego szereg rozdzźwięków i różnic w postrzeganiu, opisywaniu czy wręcz kreowaniu obrazu okupacji obecnego w literaturze regionalnej. Tekst Szymona M. Wilka, wpisując się w tę problematykę, stanowi krytyczną edycję wspomnień Ojca Konstancjusza Władysława Włodyki z lat 1939–1941. Jest to doskonale uzupełnienie znanych już źródeł o podobnym charakterze. Wreszcie ostatni tekst, autorstwa Małgorzaty Wołoszyn, zaopatrzony w bogaty aneks fotograficzny – daje przegląd źródeł dotyczących okupacji w Przeworsku. Jest on ważny również z tego punktu widzenia, że autorka opracowała go na wzór inwentarza tematycznego mogącego pełnić rolę pomocy archiwalnej dla osób zainteresowanych kwerendą w zasobie archiwaliów zgromadzonych w Muzeum w Przeworsku.

Na zakończenie składamy serdeczne podziękowania wszystkim, którzy przyczynili się do powstania tej publikacji, a w szczególności autorom, recenzentom, pracownikom Komendy Powiatowej Policji w Przeworsku, pracownikom Komendy Wojewódzkiej Policji w Rzeszowie, pracownikom i dyrekcji Muzeum w Przeworsku, a w szczególności Staroście Powiatu Przeworskiego mgr. Bogusławowi Urbanowi za otwartość i przychyłność w promowaniu idei małej ojczyzny.

Szczepan Kozak

